

Мирослав Максимович,
засл. працівник культури України,
доцент кафедри журналістики
та засобів масової комунікації,
Національний університет
“Львівська політехніка”,
gzmk_inpp@lp.edu.ua

ФОТОРЕПОРТАЖ У ЦАРИНІ СУЧАСНОЇ ЗОБРАЖАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

© Максимович Мирослав, 2020

У статті вказано на те, що в сучасних умовах у системі жанрів зображальної журналістики характеристики та визначення окремих жанрів стають надто розмитими та нечіткими. Теоретики та практики фотожурналістики дають свої, іноді нічим не обґрунтовані, дефініції жанрам, тим самим ще більше дезорієнтуючи тих, хто береться за освоєння теорії фотосправи. Закцентовано на тому, що в публікаціях про суть та призначення жанрів по-різному трактують навіть давно усталені жанри, зокрема й такі, як фоторепортаж. Цим терміном називають і сам жанр, і спосіб знімання, і окремий інформаційний знімок.

У публікації наведено короткий огляд джерельної бази з проблематики дослідження. Розглянуто основні визначення, системні характеристики й різновиди фоторепортажу як одного із головних інформаційних жанрів сучасної зображальної журналістики. Підкреслено його роль і значення у сучасних умовах, наголошено на тому, що фоторепортаж має бути інформативним, достовірним і документальним. Окреслено найважливіші проблеми та виклики, з якими зіштовхуються фотожурналісти та редактори сучасних ЗМІ під час створення та публікації фоторепортажів.

Зосереджено увагу на професійних аспектах підготовки якісного фоторепортажу. Для отримання якісних світлин у цьому жанрі зображальної журналістики їхній автор повинен мати життєвий досвід, знати закони фотознімання, принципи кадрування, особливості композиції, фізичні властивості світла тощо.

Наведено приклади використання жанру фоторепортажу на шпальтах періодичних видань та сторінках електронних засобів масової інформації в українському медійному просторі.

У висновках подано основні вимоги щодо підготовки вправного фоторепортера для роботи в царині сучасної зображальної журналістики.

Ключові слова: зображальна журналістика; фотожурналістика; засоби масової інформації; теорія жанрів; інформаційний жанр; фоторепортаж; фотографія; документальність.

Myroslav Maksymovich

PHOTO REPORTAGE IN THE GENRE OF MODERN PHOTOJOURNALISM

This article is about that in modern conditions in system of genres of journalism which is used to represent something characteristics and definitions of certain genres become too blurred and not clear. Theorists and practitioners of photojournalism give their, sometimes not

justified, definitions to genres which much more disorients people, who are trying to master the theory of photojournalism. The author pays attention to that in publications about essence and purpose of genres some genres, even photo reportage, are interpreted in different ways. The term “photo reportage” is used to name the genre, the way of filming and separate informative photo.

In this article is carried through a brief view on source base of problems of the research. Here are considered the main definitions, systematic characteristics and kinds of photo reportage as one of the main informative genres of modern journalism which is used to represent something. Here is emphasized its role and meaning in modern conditions and is emphasized on that photo reportage has to be informative, credible and documentary. In the article are outlined the most important problems and challenges which are faced by photojournalists and editors of modern mass-media while making and publishing reportages.

In the article is paid attention to professional aspects of preparation of high-quality photo reportage. For taking high-quality photos in this genre of journalism their author has to have life experience, know the laws of photography, principles of framing, features of composition, physical character of the light etc.

In this article are given examples of using the genre of photo reportage on first columns of periodical and pages of the Internet mass-media in Ukraine.

In conclusions are given the main requirements to preparation of skillful photo reporter for work in the genre of modern journalism which is used to represent something.

Key words: journalism which is used to represent something; mass-media; theory of genres; informative genre; photo reportage; photography; documentation.

Постановка проблеми. Для широкого загалу споживачів періодичних друкованих засобів масової інформації та інтернет-видань зображальна журналістика (фотожурналістика) – це лише світлини та ілюстрації, які доповнюють авторський текст чи виконують роль самостійного джерела інформації.

Насправді ж система жанрів сучасної зображальної журналістики надзвичайно широка за глибиною роз'яснення предмета і за рівнем розуміння функцій візуальної комунікації. Однак у сучасному медіапросторі характеристики різноманітних жанрів стають надто розмитими та нечіткими. Різні теоретики фотожурналістики та фотографи-практики наводять різноманітні, часом власні придумані, системи класифікації зображень у медіапросторі. Такі системи іноді доволі умовні й не виходять за межі основних інформаційних, аналітичних і художніх жанрів фотожурналістики. Але водночас такі нововведення ще більше заплутують тих, хто лиш береться за вивчення теорії жанрів зображальної журналістики.

Проблема класифікації жанрів у зображальній журналістиці ускладнюється ще й тим, що в сучасних медіа до роботи зі світлинами залучені різні фахівці, у кожного з яких виробилися свої критерії щодо визначення жанрів. Як констатує фотограф-практик А. Колосов: “У кожному вузькому професійному співтоваристві поступово виробилися свої критерії, відповідно до яких сформувалася система сучасних жанрів. Фотожурналісти говорять однією мовою, більше редактори та верстальники – іншою, мистецтвознавці й критики спілкуються, використовуючи свою термінологію” [15]. Отже, критерієм визначення того чи іншого жанру стають об'єкти знімання, специфіка й метод роботи фотографа. Скажімо, навіть одним і тим самим терміном “фоторепортаж” можуть називати окремих інформаційний знімок, який зробив репортер; спосіб знімання; декілька світлин, що відображають розвиток якоїсь події. Відтак виникає потреба чіткішого окреслення жанру фоторепортажу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фоторепортаж, як один із жанрів сучасної зображальної журналістики, неодноразово ставав предметом наукових розвідок теоретиків журналістики М. Балаклицького [2], І. Бальтерманца [3], А. Беленького [5], В. Березіна [6], Н. Ворона [8], С. Горевалова [9], Ю. Шаповала [27], В. Шималіна [28]. На окремих аспектах цього

жанру, як одного з найважливіших у роботі фоторепортера, акцентували й фотографи-практики С. Зонтаг [12], [13], А. Колосов [15], Т. Малишева [16], Г. Нері [20].

Мета публікації полягає у тому, щоб:

- визначити системні характеристики фоторепортажу як одного із жанрів сучасної зображальної журналістики;
- вказати його місце на шпальтах сучасних періодичних засобів масової інформації.

Основна частина. Слово “репортаж” французького походження і в перекладі українською означає “сповіщати” (“інформувати”). Фоторепортажем, загалом, називають оперативний подієвий жанр зображальної журналістики, що складається із п’яти–восьми світлин, на яких зафіксована певна подія чи явище, що відбулися у визначеному місці в окреслений проміжок часу.

Основною властивістю будь-якого репортажу є його документальність та правдиве відтворення реальності. Фоторепортаж як один із жанрів сучасної зображальної журналістики виконує інформаційну та репрезентативну функції. Його основна мета – інформувати та відобразити реальність, подаючи події та явища в зрозумілій і чіткій формі. Водночас цей жанр зображальної журналістики виключає постановочні кадри та втручання фотографа в розвиток подій, які він фіксує на фотокамеру.

У наукових дослідженнях з царини зображальної журналістики можна знайти різні визначення цього жанру. Дослідник М. Балаклицький вважає, що “фоторепортаж – інформаційний жанр, що засобами фотографії наочно відтворює реальні події, картину дійсності” [2; с. 20]. За словами дослідника, завдання фоторепортажу, призначеного для публікації у періодичному друкованому ЗМІ чи інтернет-виданні, полягає у тому, щоб передати наочно, оперативно, динамічно, емоційно суть події, підкресливши особистісне ставлення до того, що відбувається, аби у читача виник “ефект присутності”.

Теоретик фотожурналістики А. Беленький стверджує, що “Фоторепортаж – завжди погляд з боку, спостереження за динамікою розвитку подій з дотриманням правила єдності часу, місця і дії” [5; с. 47]. А ще дослідник наголошує, що “в ідеалі хороше репортажне фото відображає суть події, яка розгортається на очах фотографа, а серія репортажних знімків розповідає про подію так, що читач розуміє, що і як відбувалося” [5, с. 16].

Дослідник жанрів зображальної журналістики Н. Ворон [8], даючи визначення жанру фоторепортажу, наголошує на тому, що він є розгорнутою комунікативною дією, яку комунікатор (фоторепортер, журналіст, орган ЗМІ) спрямовує на глядача і читача з метою висвітлення багатопланової події.

На думку фотографа Г. Нері, “хороший фоторепортаж – це історія, а фотограф повинен уміти переказати цю історію захопливо і яскраво, не забуваючи про деталі, інакше матимемо доволі загальний і нудний фотонарис” [20].

Важко не погодитися й із твердженням, що “фоторепортаж – це насамперед звіт фотографа про якийсь захід, подію, на яких він побував. Але водночас це певна метафора, яка має привернути увагу глядача, закликати його замислитися над тим, що зображено на світлинах, змусити його виробити своє ставлення до події, про яку розповідає репортаж” [25].

Отже, репортажний знімок є історичним документом, на якому зафіксована та відображена певна подія чи явище. Його головними вимогами є достовірність та інформативність.

Фотограф-практик А. Колосов [15], характеризуючи інформаційні жанри фотожурналістики загалом і жанр фоторепортажу зокрема, акцентує на трьох основних компонентах таких світлин: документальності, достовірності й інформативності. Документальність фотографії означає, що фотожурналіст отримує зображення реального часу, яке зберігає в архіві чи публікує без змін. Достовірність передбачає однозначність фотознімка, який автор повинен створювати так, щоб виключити можливість хибного сприйняття зображення.

Натомість теоретик фотожурналістики Н. Ворон наголошує, що “приналежність фоторепортажу до групи інформаційних жанрів не означає, що він лише протоколює дійсність. У ньому, як і в кожному жанрі, закладені можливості авторського самовираження” [8, с. 59].

Фоторепортаж може відображати швидкопроминальні або довготривалі, несподівані або заплановані події: демонстрації, мітинги, фестивалі, конференції, аварії, стихійні лиха, спортивні події, концерти тощо. Використовуючи його, можна правдиво інформувати про найважливіші та найцікавіші події суспільно-політичного, економічного, культурного життя, висвітлювати перебіг спортивних змагань.

Часто дослідники жанрів зображальної журналістики класифікують фоторепортажі лише за двома категоріями, такими як *події* (висвітлюють окремі події в житті суспільства: фестивалі, концерти, свята, спортивні змагання, демонстрації, мітинги, весілля, похорони) і *повсякденні* (відображають дійсність довкола нас такою, якою вона є насправді: побутові та ситуаційні сюжети).

Насправді ж за суттю фоторепортажі можуть бути:

- подієвими;
- тематичними;
- організованими;
- подорожніми;
- спортивними.

Фотографи-практики акцентують на тому, що робота в жанрі фоторепортажу вимагає від автора світлин певного досвіду роботи. Фоторепортаж за суттю є доволі складним жанром фотожурналістики, оскільки поєднує в собі чимало елементів інших жанрів: пейзаж, портрет, натюрморт.

Узявши вперше до рук фотокамеру, хорошого репортажу не знімеш. Необхідно навчитися умінню бачити сюжет в його розвитку, орієнтуватися в тому, що фіксуєш на цифрову камеру чи фотоплівку. Скажімо, знімаючи репортаж зі змагань спортсменів, необхідно знати щонайменше правила того чи іншого виду спорту. А під час створення репортажу з театральної прем'єри фотожурналісту необхідно орієнтуватися в основах театального мистецтва. “Фотограф, який займається створенням фоторепортажу, зобов'язаний не забувати про логіку подій, які відбуваються на його очах, знати й розуміти ці події, грамотно відслідковувати й показувати глядачеві взаємозв'язок усіх елементів та етапів” [25].

Якісний фоторепортаж демонструє аудиторії різні аспекти певної події, тому в візуальному плані світлини мають бути різноманітними. Щоб не втомлювати читача, теоретики фотожурналістики рекомендують, створюючи фоторепортажі, використовувати загальний, середній і крупний плани знімань. Загальні плани, які дадуть аудиторії змогу побачити ситуацію загалом, бажано вибудовувати так, щоб передати “координати події”: місцевість, будинки, пам'ятники. На середніх планах доцільно виглядає пейзаж, на крупних – портрет когось із учасників події. Крім цього, як констатує А. Беленький, “добротний репортаж має містити центральне зображення – найбільш виразний і узагальнений кадр-символ, квінтсенсію того, що відбувалося” [5; с. 49].

Знімаючи фотографії для майбутнього фоторепортажу, автор світлин повинен пам'ятати й про правила вертикалі на шпальтах періодичних видань – знімки мають бути і горизонтальними, і вертикальними. Вертикальні світлини часто використовують на обкладинках і на анонсах.

На відміну від інших жанрів зображальної журналістики, у фоторепортажу є певна особливість з чіткими обмеженнями – фотографу доводиться працювати в тих умовах, які склалися в певний проміжок часу. Людина з фотокамерою не може перенести відтворювану подію чи явище на інший день чи сприятливішу для знімання годину, а змушена пристосовуватися працювати в умовах, що склалися “тут” і “вже”. До того ж фотожурналіст не може впливати на розвиток подій, а тільки “передавати” їх відсторонено. Однак і в таких умовах фотожурналіст має не лише створити цікаві й динамічні світлини, але й вчасно побачити (і навіть передбачити) цікавий кадр. Важливо не просто клацнути на кнопку, а зробити це грамотно, враховуючи фон, освітлення й закони композиції. Під час створення фоторепортажу важливу роль відіграють знання принципів кадрювання, золотого перетину, змістових центрів, багатоплановості. За словами Т. Малишевої [16], фоторепортаж, як історія у кадрах, має бути схожим на коротке кіно, а вправний фоторепортер –

“це фотограф і репортер в одній особі, тому з його світлин має бути зрозумілим, що, де і коли відбувалося” [16].

Окрім знання технічних аспектів, вправний фоторепортер повинен уміти ще й спілкуватися з учасниками подій, спостерігати за розвитком ситуації, швидко реагувати на такі зміни і, водночас, бути непомітним для основних учасників події. Сміливість і терпіння – також одні з головних рис вправного фоторепортера.

На превеликий жаль, нині фоторепортаж дедалі менше затребуваний на сторінках газет і поступається перед фотоілюстрацією, фотонарисом чи поодинокими світлинами інформаційного плану. І даремно, бо за природою фоторепортаж є оперативним, подієвим жанром фотожурналістики. В його основі – знімання конкретної події у визначеному місці. Такий знімок демонструє те, що було насправді і, за природою походження, йому суперечить будь-яка інсценуація. Фоторепортаж, складаючись із кількох зображень, може бути хорошим візуальним інструментом будь-якого газетного чи журнального тексту, підсилюючи вербальний контекст.

В українських періодичних засобах масової інформації до жанру фоторепортажу найчастіше вдаються працівники редакції газети “День”. Майже у кожному номері цього видання є фоторепортаж певної тематики. Газета публікує на своїх шпальтах як подієві фоторепортажі – “На Софійській площі зібралися на акцію “В’язні Кремля” [19] Руслана Канюки, “У Львові пройшов марш “Слава захисникам! Ні капітуляції!” [26] Павла Паламарчука, присвячені акціям протесту, так і тематичні. Зокрема, фоторепортаж “Мова символів” [18] зроблено з виставки творів Михайла Врубеля та сучасних митців, виставлених для огляду в експозиційному просторі Національного музею “Київська картинна галерея”. Робота “Тріумфи і свята” [24] Миколи Тимченка допомагає читачам глибше зрозуміти атмосферу проведення та наповнення виставки традиційних китайських мистецтв, яка відбулася в київському Музеї Ханенків.

До категорії спортивних можна зарахувати фоторепортажі “Атмосфера безумовної любові” [1] Ольги Харченко, який допомагає читачам розібратися в суті змагань безпородних собак та їхніх господарів, які відбулися на ВДНГ у межах 11-го Кубка Барбоса, та “Велосипедом на роботу” [7] Миколи Тимченка – фоторозповідь про те, як поціновувачі двоколісного транспорту використовують велосипеди для щоденних поїздок на роботу, навчання чи у справах. На таких репортажних знімках можна побачити подію у різних етапах її розвитку від початку аж до завершення.

Наявні фоторепортажі й на сторінках електронного видання “Українська правда”, переважно тематичні. Так фоторепортаж Наталки Дяченко “Прибуткові слимаки. Як зробити бізнес на равликах” [23] візуалізує авторський текст про те, як подружжя на Львівщині вирощує равликів й заробляє на цьому. Фоторепортаж “Де народжується салат для бургерів з МакДональдзу” [10] Таїсії Кутузової ілюструє процес вирощення, переробки й постачання зелені до закладів всесвітньої мережі фаст-фуду. Серія світлин під назвою “Як у Інституті урології оперують з мінімальною шкодою для пацієнтів” [29] допомагає аудиторії видання глибше зрозуміти робочі будні одного з медичних закладів України.

Жанр фоторепортажу можемо побачити і на сторінках інтернет-видання “Gazeta.ua”. Щоправда, редактори, які наповнюють фоторубрику, надають перевагу повсякденним репортажам. Прикладом цього можна назвати фоторепортажі “Одеса готується до курортного сезону: свіжий фоторепортаж із пляжів” [21] – серію світлин про те, як перед початком нового пляжного сезону в Одесі облагороджують місця біля моря; “Як зносять Шулявський міст: свіжий фоторепортаж” [30] – підбір фотографій, що відображають хроніку роботи людей та спецтехніки, які демонтують проблемний міст у столиці України.

У рубриці “фото” є й подієві репортажі “Пожежа в заповіднику на Рівненщині: фоторепортаж лиха” [22] – світлини ілюструють масштаби стихійного лиха, яке охопило лісові масиви Рокитнівського, Березнівського і Дубровицького районів. Фоторепортаж “Заборяни: село без вказівників і без майбутнього – фоторепортаж” [11] Ольги Стенько є добіркою фотографій, котра ілюструє, як фактично вимирає й руйнується одне із сіл на Полтавщині. На світлинах бачимо покинуті напіврозвалені будівлі, занедбані могили на цвинтарі, людей старшого віку, які із сумом дивляться у майбутнє.

Лічильники кількості переглядів фоторепортажів на сторінках інтернет-видань свідчать про те, що такі добірки світлин у супроводі журналістських текстів популярніші в аудиторії, аніж тексти без використання фотографій. Така тенденція свідчить про те, що читач прагне побачити подію “власними очима”, аби упевнитися в достовірності інформації, яку викладає в тексті автор публікації.

Висновки. Фоторепортаж для сучасної зображальної журналістики залишається одним із головних жанрів насамперед тому, що поряд із інформативністю, достовірністю та документальністю дає змогу наочно показати деталі, емоції, почуття.

Хороший фоторепортаж – це насамперед історія, яку фотограф повинен уміти передати цікаво і яскраво. Така робота, виконана з дотриманням усіх вимог жанру, надовго залишає в пам’яті аудиторії того чи іншого видання знакові події, враження, емоції, переживання.

Щоб створити хороший фоторепортаж, фоторепортер повинен засвоїти канони жанру фоторепортажу й професійні аспекти знімання – знання законів фотосправи, принципів кадрування, особливостей композиції, фізичних властивостей світла тощо. Водночас він має вміти спілкуватися із учасниками подій і швидко реагувати на все, що відбувається під час знімання. Головне завдання фоторепортера – створити для читача об’єктивний образ події, в міру можливості показавши такі її моменти, які малопомітні або взагалі недоступні масовому глядачу.

Попри те, що жанр фоторепортажу дедалі рідше займає місця на шпальтах періодичних видань та на сторінках електронних ЗМІ, поступаючись іншим жанрам зображальної журналістики, він усе ж наявний у таких виданнях, як “День”, “Українська правда”, “Gazeta.ua”. За допомогою фоторепортажу цим виданням вдається підсилити вербальний контекст публікацій.

1. *Атмосфера безумовної любові // День. 2019. 8 жовт.*
2. *Балаклицький М. Зображальна журналістика: навч.-метод. посіб. / М. Балаклицький. Харків, 2019. 84 с.*
3. *Бальтерманц И. Специфика содержания и формы фотожурналистики [Электронный ресурс] / И. Бальтерманц. Режим доступа: <http://constitutions.ru/?p=1854>.*
4. *Беленький А. Учимся снимать репортаж [Электронный ресурс] / А. Беленький. Режим доступа: <https://prophotos.ru/lessons/7831-s-emka-reportazha>.*
5. *Беленький А. Фотожурналистика в современных СМИ: учеб. пособ. / А. Беленький. СПб, 2016. 88 с.*
6. *Березин В. Фотожурналистика: учеб. пособ. / В. Березин. М.: Изд-во РУДН, 2006. 159 с.*
7. *Велосипедом на роботу // День. 2019. 19 верес.*
8. *Ворон Н. Жанры фотожурналистики: учеб. пособ. для вузов по специальности “Журналистика” / Н. Ворон. – М.: Факультет журналистики, 2012. 145 с.*
9. *Горевалов С. Фотожурналистика в системе засобів масової комунікації: єдність слова і зображення: навч. посіб. / С. Горевалов, Н. Зикун, С. Стародуб. К.: Київський міжнародний університет, 2010. 296 с.*
10. *Де народжується салат для бургерів з МакДональда [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/07/16/638740/>*
11. *Заборяни: село без вказівників і без майбутнього – фоторепортаж [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://apps.facebook.com/megapolis_game/?fb_source=sidebar_bookmark*
12. *Зонтаг С. Взгляд на фотографию / С. Зонтаг // Мир фотографии. М.: Планета, 1998. 329 с.*
13. *Зонтаг С. Про фотографию / С. Зонтаг. К.: Основи, 2002. 189 с.*
14. *Іванюха Т. Функції фотоілюстрації у сучасних молодіжних виданнях / Т. Іванюха, М. Тупіков // Молодий вчений. 2016. № 12 (39). С. 190–192.*
15. *Колосов А. Новый взгляд на жанры фотожурналистики / А. Колосов // RELGA. 2007. № 8. С. 13–23.*

16. Мальшова Т. Репортаж – это всегда интересно [Электронный ресурс] / Т. Мальшова. Режим доступа: https://photocasa.ru/photo-journal/uroki-fotografii/new_photographer/11327-reportazh-jeto-vsegda-interesno.html.
17. Максимович М. Дослідження фотожурналістики / М. Максимович // Телевізійна й радіожурналістика. Львів, 2012. Вип. 11. С. 40–45.
18. Мова символів // День. 2019. 9 жовт.
19. На Софійській площі зібралися на акцію “В’язні Кремля” // День. 2019. 15 жовт.
20. Нери Г. Лекції по фотожурналістике [Электронный ресурс] / Г. Нери. Режим доступа: <https://www.photographer.ru/cult/practice/400.htm>.
21. Одеса готується до курортного сезону: свіжий фоторепортаж із пляжів [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://gazeta.ua/articles/regions/_odesa-gotuyetsya-do-kurortnogo-sezonu-svizhij-fotoreportazh-iz-plyazhiv/895205.
22. Пожежа в заповіднику на Рівненщині: фоторепортаж лиха [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://gazeta.ua/articles/np/_pozhezha-v-zapovidniku-na-rivnenschini-fotoreportazh-liha/899414.
23. Прибуткові слимаки. Як зробити бізнес на равликах [Електронний ресурс]. Режим доступа: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/08/29/639965/>
24. Триумфи і свята // День. 2019–20 верес.
25. Фотография жанровая и репортажная [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.takefoto.ru/articles/teoriya_fotografii/1603_fotografiya_janrovaya_i_reportajnaa.
26. У Львові пройшов марш “Слава захисникам! Ні капітуляції” // День. 2019. 14 жовт.
27. Шаповал Ю. Фотожурналістика: навч. посіб. / Юрій Шаповал. Рівне: Волинські обереги, 2007. 76 с.
28. Шималин В. Основы фотожурналистики / В. Шималин. Минск: БГУ, 2009. 263 с.
29. Як в Інституті урології оперують з мінімальною шкодою для пацієнтів [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://life.pravda.com.ua/health/2018/02/26/229206/>
30. Як зносять Шулявський міст: свіжий фоторепортаж [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://gazeta.ua/articles/kiev-life/_ak-znosyat-sulyavskij-mist-svizhij-fotoreportazh/894890.